

Oral and Documentary History of Religious Programs on Isfahan Radio: From Traditional Production to Professional Management

Majid Gholami *

PhD Student in Islamic Iran, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Abstract: Radio Isfahan, from its establishment in 1949 to the present day, has been one of the most important religious and cultural media outlets in the province. This article, employing an oral history approach and document analysis, examines the process of formation, evolution, and expansion of religious programs on Radio Isfahan. Oral history is a research method in historiography that describes and identifies historical events and occurrences based on the sights, hearsay, and performance of witnesses, observers, and activists involved in those events. The role of prominent religious figures, producers, sound engineers, and managers in the production of these programs, along with an examination of official documents and administrative correspondence, provides a clear picture of radio's position in promoting religious culture. The findings indicate that Radio Isfahan's religious programs have not only been effective in transmitting Islamic teachings but have also played a significant role in strengthening cultural identity, social cohesion, and shaping the collective memory of the people of Isfahan.

Key Words: Isfahan Radio, Religious Programs, Oral History, Religious Figures.

تاریخ شفاهی و اسنادی برنامه‌های دینی رادیو اصفهان: از تولید سنتی تا مدیریت حرفه‌ای

مجید غلامی *

دانشجوی دکتری ایران اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۶

چکیده

رادیو اصفهان، از زمان تأسیس خود در سال ۱۳۲۸ تا امروز، یکی از مهم‌ترین رسانه‌های دینی و فرهنگی استان بوده است. این مقاله با رویکرد تاریخ شفاهی و تحلیل اسناد، روند شکل‌گیری، تحول و گسترش برنامه‌های مذهبی در رادیو اصفهان را بررسی می‌کند. تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهشی در تاریخ است که رویدادها و وقایع تاریخی را بر اساس دیده‌ها و شنیده‌ها و عملکرد شاهدان و ناظران و فعالان آن رویدادها شرح می‌دهد و شناسایی می‌کند. نقش شخصیت‌های مذهبی برجسته، تهیه‌کنندگان، صدابرداران و مدیران در تولید این برنامه‌ها، همراه با بررسی اسناد رسمی و مکاتبات اداری، تصویری روشن از جایگاه رادیو در ترویج فرهنگ دینی ارائه می‌دهد. یافته‌ها نشان می‌دهد برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان نه فقط در انتقال آموزه‌های اسلامی مؤثر بوده‌اند، بلکه در تقویت هویت فرهنگی، انسجام اجتماعی و شکل‌دهی به حافظه جمعی مردم اصفهان نیز نقشی مهم داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: رادیو اصفهان، برنامه‌های مذهبی، تاریخ شفاهی، شخصیت‌های مذهبی.

درآمد

رادیو اصفهان، از زمان آغاز فعالیت خود در سال ۱۳۲۸، یکی از مهم‌ترین رسانه‌های محلی در حوزه تولید و بازپخش محتوای فرهنگی و دینی در ایران بوده است. بررسی تاریخی این رسانه نشان می‌دهد برنامه‌های مذهبی، از نخستین سال‌های تأسیس رادیو تا دوره معاصر، جایگاهی محوری در سیاست‌گذاری محتوایی آن داشته‌اند و به عنوان یکی از ابزارهای اصلی انتقال معارف اسلامی و تقویت هویت دینی در سطح استان ایفای نقش کرده‌اند. این برنامه‌ها، شامل سخنرانی‌های دینی، ادعیه، محافل مذهبی و پوشش مناسبت‌های آیینی، به واسطه گستره مخاطبان و قابلیت نفوذ رادیو، سهمی قابل ملاحظه در شکل‌دهی به الگوهای فرهنگی و اجتماعی جامعه اصفهان داشته‌اند.

مطالعه روند شکل‌گیری و تحول برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان بدون توجه به نقش شخصیت‌های مذهبی و فرهنگی مؤثر در این حوزه امکان‌پذیر نیست. خطبایی برجسته همچون حجت‌الاسلام محمدتقی فلسفی و حسینعلی راشد، با ارائه سخنرانی‌های منظم و اثرگذار، بنیان‌های محتوایی این برنامه‌ها را تقویت کردند. در دوره‌های بعد، فعالان رسانه‌ای معاصر مانند حاج رضا نوایی و فرهاد آقانوری، با تجربه‌های عملی در حوزه ضبط، تهیه و تولید برنامه‌های مذهبی، در استمرار و توسعه این جریان نقش داشته‌اند. روایت‌های شفاهی این افراد، همراه با اسناد اداری و مکاتبات رسمی، امکان بازسازی دقیق‌تر ساختار نهادی و چالش‌های محتوایی رادیو اصفهان را فراهم می‌کند.

اهمیت این موضوع زمانی برجسته‌تر می‌شود که اسناد تاریخی مرتبط با رادیو اصفهان در کنار داده‌های تاریخ شفاهی قرار گیرد. اسناد موجود نشان می‌دهد تولید و پخش برنامه‌های مذهبی نه فقط یک فعالیت فرهنگی، بلکه بخشی از سیاست‌گذاری رسمی دولت در سطح استان بوده و در تعامل مستقیم با نهادهایی همچون استانداری، وزارت کشور، شهربانی و دستگاه‌های مذهبی شکل گرفته است.

این اسناد، همراه با روایت‌های شفاهی فعالان رادیو، چارچوبی مناسب برای تحلیل تحولات نهادی، محتوایی و مدیریتی این رسانه فراهم می‌کند.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تاریخ شفاهی و تحلیل اسناد، سیر تحول برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان از آغاز تا امروز را بررسی می‌کند. هدف این مطالعه تبیین نقش رادیو در بازتولید و تقویت فرهنگ دینی، تحلیل جایگاه شخصیت‌های کلیدی در شکل‌دهی به محتوای مذهبی و بررسی تعامل میان نهادهای رسانه‌ای و اداری در تولید این برنامه‌هاست. بررسی منابع موجود نشان می‌دهد در پایان‌نامه مجید غلامی با عنوان «تاریخ شفاهی صداوسیما مرکز اصفهان بعد از انقلاب اسلامی»، به برنامه‌های مذهبی رادیویی به طور مشخص و نظام‌مند اشاره نشده است. همچنین، در گزارش جزوه‌ای احمدرضا پیکری (۱۳۶۸) تحت عنوان «گزارشی از اطلاعات و برنامه‌ریزی»، صرفاً به گونه‌ای کلی به چگونگی تولید این دسته از برنامه‌ها اشاره شده و تحلیل یا جزئیاتی دقیق‌تر در این زمینه ارائه نشده است. بنابراین، پژوهش حاضر می‌تواند خلأ موجود در مستندسازی و تحلیل فرایند تولید برنامه‌های مذهبی رادیویی در صداوسیما مرکز اصفهان را پر کند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد رادیو اصفهان، به عنوان یک رسانه محلی با کارکردهای گسترده فرهنگی و اجتماعی، سهمی مهم در ترویج معارف اسلامی و تقویت انسجام اجتماعی در جامعه اصفهان داشته است و همچنان ظرفیت‌هایی قابل ملاحظه برای ایفای این نقش در دوره‌های آینده دارد.

تأسیس رادیو اصفهان

رادیو ایران در سال ۱۳۱۹ به طور رسمی فعالیت خود را آغاز کرد و به تدریج به یکی از ارکان مهم رسانه‌ای در کشور تبدیل شد. این رسانه با هدف اطلاع‌رسانی و ترویج فرهنگ و هنر ایرانی، به سرعت توانست توجه اقشار مختلف جامعه را جلب کند. سال ۱۳۲۸ با جنجال‌های فراوان آغاز شد. از یک سو، بحث بر سر تشکیل مجلس

ضبط برنامه‌ها آماده شد که به جدیدترین دستگاه‌های فنی و ضبط امپکس مجهز بودند. هم‌زمان با گشایش استودیوهای جدید، فرستنده ۱۰ کیلوواتی موج متوسط رادیو اصفهان در محل بیسیم خیابان بزرگمهر نیز آغاز به کار کرد و ساعات پخش برنامه‌ها روزانه به ۱۶ ساعت افزایش یافت و فرستنده ۱ کیلوواتی قدیم به عنوان رزرو در نظر گرفته شد.

در سال ۱۳۵۰، رادیو و تلویزیون در هم ادغام شدند و سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران به وجود آمد. ساختمان پخش رادیو و تلویزیون در محل بوستان سعدی و پل فلزی مورد بهره‌برداری قرار گرفت؛ اما تولید در همان محل سابق، یعنی در طبقه فوقانی ساختمان اداره انتشارات و رادیو واقع در خیابان آذر، باقی ماند. (پیکری، ۱۳۶۸، صص. ۳۵-۳۶)

در این رهگذر، کم‌کم تغییری در پخش برنامه‌ها به وجود آمد؛ به این صورت که بخشی از برنامه‌ها که قبلاً به صورت ضبط‌شده پخش می‌شد، به صورت زنده اجرا شد. به این ترتیب، برنامه زنده صبحگاهی (از ساعت ۶ تا ۹ بامداد) و برنامه جنگ زاینده‌رود از ساعت ۱۹ تا ۲۰ و نیز برنامه راه شب از ساعت ۲۴ تا ۶ بامداد به کنساکتور برنامه‌های رادیو اصفهان افزوده شدند و پخش برنامه‌های رادیو اصفهان ۲۴ ساعته شد. (پیکری، ۱۳۶۸، ص. ۳۶)

رادیو اصفهان در آن زمان برنامه‌های خود را از طریق دو فرستنده یادشده ۱ و ۱۰ کیلوواتی موج متوسط ردیف ۲۷۲ متر برابر ۱۰۰۰ کیلوهرتز پخش می‌کرد. در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۵۴، دو فرستنده اف.ام. هر یک به قدرت ۱ کیلووات در اصفهان آغاز به کار کردند که یکی روی فرکانس ۱۰۰/۱۸ مگاهرتز صدای اصلی فیلم‌های تلویزیونی و دیگری به عنوان برنامه دوم یا شبکه دوم روی فرکانس ۹۰/۰۵۶ مگاهرتز استفاده شد.

در سال ۱۳۵۰، ساختمان پخش رادیو به بلوار سعدی (پارک کورش سابق) منتقل می‌شود، ولی تولید رادیو در همان محل سابق خیابان آذر باقی می‌ماند. بر اساس مستندات، زمین یادشده در زمان ریاست آقای کیا (مدیر

مؤسسان بود و از سوی دیگر، محاکمه سران و اعضای حزب توده در پیش بود. (مختاری، ۱۳۸۸، ص. ۷۰) پخش اعلامیه قوام از رادیو غوغایی به راه انداخت و شهرهای آبادان، اصفهان، اهواز، تبریز، شیراز، رشت، مشهد، کرمانشاه و همدان به صورت سراسری علیه دولت تعطیل شدند. (مختاری، ۱۳۸۸، ص. ۸۲) در چنین شرایطی، رادیو اصفهان راه‌اندازی شد.

اینجا اصفهان است! این جمله در ساعت ۴ بعدازظهر روز بیستم دی‌ماه سال ۱۳۲۸ خورشیدی بر زبان گوینده رادیو اصفهان جاری شد و در فضای اصفهان آن روزگار طنین‌انداز شد و تقریباً از همه معدود دستگاه‌های رادیو که در این شهر وجود داشتند، به گوش رسید. در حقیقت، بسیاری از مردم این صدا را از رادیوی همسایه‌ها یا رادیوی قهوه‌خانه‌ها و مغازه‌های شهر خود شنیدند و به این ترتیب، از آن روز به بعد نصف جهان نیز به صورت مستقل دارای یک فرستنده اختصاصی، یا به عبارت دیگر، رادیویی مستقل شد. برنامه این رادیو در آغاز توسط فرستنده ۷۵ کیلوواتی لشکر اصفهان (اکنون مرکز توپخانه) که برای امور مخابراتی استفاده می‌شد، در هر چهارشنبه‌شب، از ساعت ۲۰ تا ۲۱ به مدت یک ساعت پخش می‌شد. بعداً، فرستنده به ۴۰۰ وات ارتقا پیدا کرد. (کاوه، ۱۳۸۷، ص. ۷۸) مجری و تهیه‌کننده این برنامه که از استودیویی کوچک به ابعاد ۳*۴ در محل کنونی موزه علوم طبیعی (باشگاه افسران آن روز) واقع در خیابان استانداری پخش می‌شد، سرهنگ زاهدی، فرمانده امور تبلیغاتی لشکر اصفهان بود و این برنامه با این عنوان آغاز می‌شد: آشنا داند صدای آشنا!

در سال ۱۳۳۷، با نصب یک فرستنده ۱ کیلوواتی موج متوسط در خیابان بیسیم فعلی، پخش برنامه‌های رادیو اصفهان با ۴ ساعت برنامه شروع شد که بعداً به ۶ ساعت در روز افزایش یافت. چهار سال بعد، یعنی ۱۳۴۱، ساختمان جدید اداره انتشارات و رادیو در خیابان آذر به عنوان بخش تولید رادیو مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در این ساختمان، یک استودیو برای پخش و دو استودیو برای

اشاره کرد که به عنوان منابع معتبر برای کسب آگاهی‌های دینی و اجتماعی به شمار می‌رفتند. این برنامه‌ها نه فقط به آموزش مفاهیم دینی کمک می‌کردند، بلکه فضایی برای تبادل افکار و نظرات مذهبی نیز فراهم می‌آوردند. به علاوه، رادیو اصفهان با ایجاد فضای معنوی و مذهبی، به گسترش فرهنگ اسلامی در میان مردم کمک کرد. این رسانه با پخش برنامه‌های ویژه در ایام خاص، مانند شب‌های قدر و مراسم‌های عزاداری، به نوعی نقش تسهیل‌گر در برگزاری مناسبت‌های مذهبی ایفا کرد. این فعالیت‌ها به طرزی قابل ملاحظه به تقویت پیوندهای اجتماعی و همبستگی میان افراد جامعه کمک کردند.

با گذشت زمان و با افزایش تنوع برنامه‌ها، رادیو اصفهان به مرجعی معتبر برای کسب اطلاعات و آگاهی‌های دینی تبدیل شد؛ به طوری که در اذهان عمومی، این رسانه به عنوان یک پایگاه فرهنگی و دینی شناخته شد که می‌تواند در شکل‌گیری هویت فرهنگی و مذهبی جامعه تأثیرگذار باشد. این روند نه فقط به تقویت باورهای دینی مردم کمک کرد، بلکه به ایجاد فضایی برای همبستگی اجتماعی و فرهنگی در میان اقشار مختلف جامعه انجامید. در نهایت، می‌توان گفت تأسیس رادیو اصفهان و آغاز برنامه‌های مذهبی، به عنوان یک نقطه عطف در تاریخ رسانه‌ای ایران نه فقط بر ترویج آموزه‌های اسلامی تأثیرگذار بود، بلکه به عنوان یک مرجع معتبر و قابل اعتماد در امر اطلاع‌رسانی و آموزش دینی شناخته شد. این روند زمینه‌ساز تأثیراتی عمیق‌تر در آینده و شکل‌گیری هویت مذهبی و فرهنگی مردم استان اصفهان و حتی کشور شد.

نقش رسانه‌ای شخصیت‌های مذهبی در تاریخ رادیوی ایران

برنامه‌سازی رادیویی در ایران، به ویژه از دهه ۱۳۲۰ خورشیدی، عرصه تعامل جدی با گفتمان دینی شد. شخصیت‌های مذهبی حاضر در این رسانه، نه صرفاً به عنوان مبلغان سنتی، بلکه به مثابه برنامه‌سازانی اثرگذار

رادیو اصفهان در آن زمان) از شهردار وقت اصفهان، آقای بهمن رضانیا، به رادیو و تلویزیون واگذار می‌شود که هم‌اکنون در تصرف صداوسیماست و وظیفه پخش رادیو و تلویزیون به عهده آن مکان است. (فتاحی، ۱۴۰۳، مصاحبه) طبق بررسی‌های انجام‌شده در تاریخ ۵۴/۱۱/۶، دو فرستنده اف.ام. هر یک به قدرت ۱ کیلووات، یکی روی فرکانس ۱۰۰/۱۸ و دیگری روی فرکانس ۹۰/۵۶ مگاهرتز، در محل پخش، بوستان سعدی راه‌اندازی می‌شوند که یکی از آنها صدای اصلی فیلم‌های تلویزیونی را پخش می‌کرد و دیگری مورد استفاده رادیو قرار می‌گرفته است. (ابراهیمیان، ۱۴۰۳، مصاحبه) در سال ۱۳۵۴، زمین ایستگاه رادیویی حبیب‌آباد که در حدود ۳۰ کیلومتری اصفهان واقع شده بود، از طرف منابع طبیعی به رادیو و تلویزیون واگذار شد که به ساخت ایستگاه رادیویی موج متوسط در آن محل منجر شد. (مسجدجامعی، ۱۳۷۹، صص. ۴۴۳-۴۴۴)

آغاز برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان

با آغاز به کار رادیو اصفهان، این رسانه به طور ویژه بر روی برنامه‌های مذهبی تمرکز کرد. در سال‌های ابتدایی تأسیس، رادیو اصفهان با پخش دعاها، سخنرانی‌ها و برنامه‌های مذهبی ویژه، سعی در جذب مخاطبان مذهبی داشت. این برنامه‌ها به ویژه در ایام محرم و رمضان که اوج نیاز به محتوای مذهبی در جامعه احساس می‌شد، مورد استقبال گسترده مردم قرار می‌گرفتند.

رادیو اصفهان در تلاش بود تا با ترکیب محتوای مذهبی و فرهنگی، به ترویج آموزه‌های اسلامی کمک کند. به همین منظور، برنامه‌های خود را با دقت و حساسیت طراحی می‌کرد و میزبان شخصیت‌های مذهبی معتبر از جمله خطبای مشهور و مداحان برجسته بود. این افراد با سخنرانی‌های تأثیرگذار خود، توانستند پیوندی عمیق‌تر بین مردم و آموزه‌های دینی برقرار کنند و به تقویت هویت مذهبی و فرهنگی جامعه کمک کنند.

از جمله برنامه‌های ابتدایی، می‌توان به پخش سخنرانی‌های مذهبی، دعاهای روزانه و مناسبت‌های خاص

زنده و پویا می‌داد و شنونده رادیویی را به عنوان بخشی از یک جماعت بزرگ‌تر احساس می‌کرد.

۲. **ارتقای اعتبار رسانه‌ای:** پیوند رادیو با فضای قدسی مسجد به اعتبار محتوای مذهبی برنامه می‌افزود و آن را از یک سخنرانی خشک استودیویی خارج می‌کرد. این فرمت (پخش زنده از مسجد شاه - امام خمینی) سال‌ها به عنوان یک الگوی موفق در برنامه‌سازی رادیویی تداوم یافت.

برنامه‌سازی در بستر تحولات اجتماعی و چالش‌های تولید

یکی از ویژگی‌های برنامه‌سازی دینی آن دوره ورود به مسائل روز و عدم انفعال در برابر جریان‌های اجتماعی بود. در سال ۱۳۳۴، برنامه‌های فلسفی، با طرح انتقاداتی علیه نفوذ بهائیان در ساختار اداری کشور، به موضوعی داغ تبدیل شد. (رجبی، ۱۳۸۲، ص. ۳۴۱) این رویکرد که مرز میان برنامه مذهبی و گفتمان سیاسی-اجتماعی را درنور دیده بود، با واکنش نهادهای حاکمیتی مواجه شد و پخش سخنرانی‌های وی متوقف شد. (روحانی، ۱۳۸۲، ص. ۱۲۸)

این واقعه از نظر برنامه‌سازی رادیویی واجد نکاتی قابل تأمل است:

- **مدیریت محتوای حساس:** توقف ۱۶ ساعته پخش مستقیم این برنامه نشان می‌دهد محتوای رادیویی چگونه در معرض نظارت و کنترل نهادهای **فراسانانه** قرار داشته است.
- **بازخورد اجتماعی گسترده:** واکنش‌های مردمی و حتی مواجهه‌های امنیتی در شهرهایی مانند شیراز (عاقلی، ۱۳۸۸، ص. ۵۱) گویای قدرت بی‌سابقه تحریک‌کنندگی این برنامه‌های رادیویی و تأثیر عمیق آنها بر افکار عمومی فراتر از محتوای صرفاً دینی است.

ادامه تولید و نشر مکتوب به مثابه بایگانی رسانه‌ای

با وجود وقفه در پخش زنده، فعالیت رادیویی

ظاهر شدند که با درک ظرفیت‌های رسانه شنیداری، گام‌هایی مؤثر در ساختاردهی به محتوای مذهبی رادیو برداشتند. بررسی این تأثیر بیش از آنکه معطوف به شخصیت‌های خاص باشد، می‌تواند الگوهای برنامه‌سازی دینی در تاریخ رادیوی ایران را روشن کند.

آغاز همکاری رادیو با گفتمان دینی و ساختار برنامه‌سازی

نخستین گام‌های نظام‌مند در این مسیر به دعوت رادیو ایران از حسینعلی راشد در سال ۱۳۲۰ برمی‌گردد. آنچه در اینجا حائز اهمیت است، نه صرفاً محتوای سخنرانی‌ها، بلکه شکل‌گیری یک **برنامه ثابت و منظم** در جدول پخش رادیویی است. از ۱۶ بهمن ۱۳۲۰، سخنرانی‌های راشد به عنوان یک آیتم هفتگی (جمعه‌شب‌ها) و همچنین، در مناسبت‌های سوگواری، تثبیت شد. (راشد، ۱۳۸۷، ص. ۲۸) این اقدام نقطه عطفی در حرفه‌ای‌سازی برنامه‌های مذهبی بود؛ زیرا برای نخستین‌بار، محتوای دینی قالبی منظم و تکراری یافت که می‌توانست با مخاطب رابطه مستمر برقرار کند. موفقیت این برنامه به حدی بود که متن آن در جراید منتشر می‌شد که نشان از بازخورد قوی و گسترش دامنه تأثیر آن فراتر از شنوندگان مستقیم رادیو داشت. (عابدینی، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۰)

نوآوری در فرمت پخش: از استودیو تا مسجد

تحولی دیگر در برنامه‌سازی رادیویی با ورود حجت‌الاسلام محمدتقی فلسفی در سال ۱۳۲۷ رخ داد. فلسفی برخلاف رویه معمول، از پذیرش دعوت رادیو برای سخنرانی در استودیو خودداری کرد و **شرط حضور در رادیو را پخش زنده از مسجد مطرح کرد**. (روحانی، ۱۳۸۲، صص. ۱۲۱-۱۲۸) این ابتکار نه فقط یک تغییر مکانی ساده، بلکه تحولی در سبک برنامه‌سازی بود که پیامدهای رسانه‌ای مهمی داشت:

۱. **ایجاد حس مشارکت جمعی:** پخش صدای خطیب در میان جمعیت نمازگزاران به برنامه حال‌وهوای رویدادی

۱۳۵۶-۱۳۵۷ توسط مؤسسه اطلاعات در سال ۱۳۸۱ (عابدینی، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۱) نشان از آن دارد که برنامه‌سازی رادیویی صرف به تولید یک گنجینه مکتوب انجامیده است. این کتاب‌ها نه فقط به عنوان یادگاری از یک برنامه رادیویی، بلکه به عنوان اسناد تاریخی از سبک و سیاق برنامه‌سازی دینی در دوران پهلوی باقی مانده‌اند.

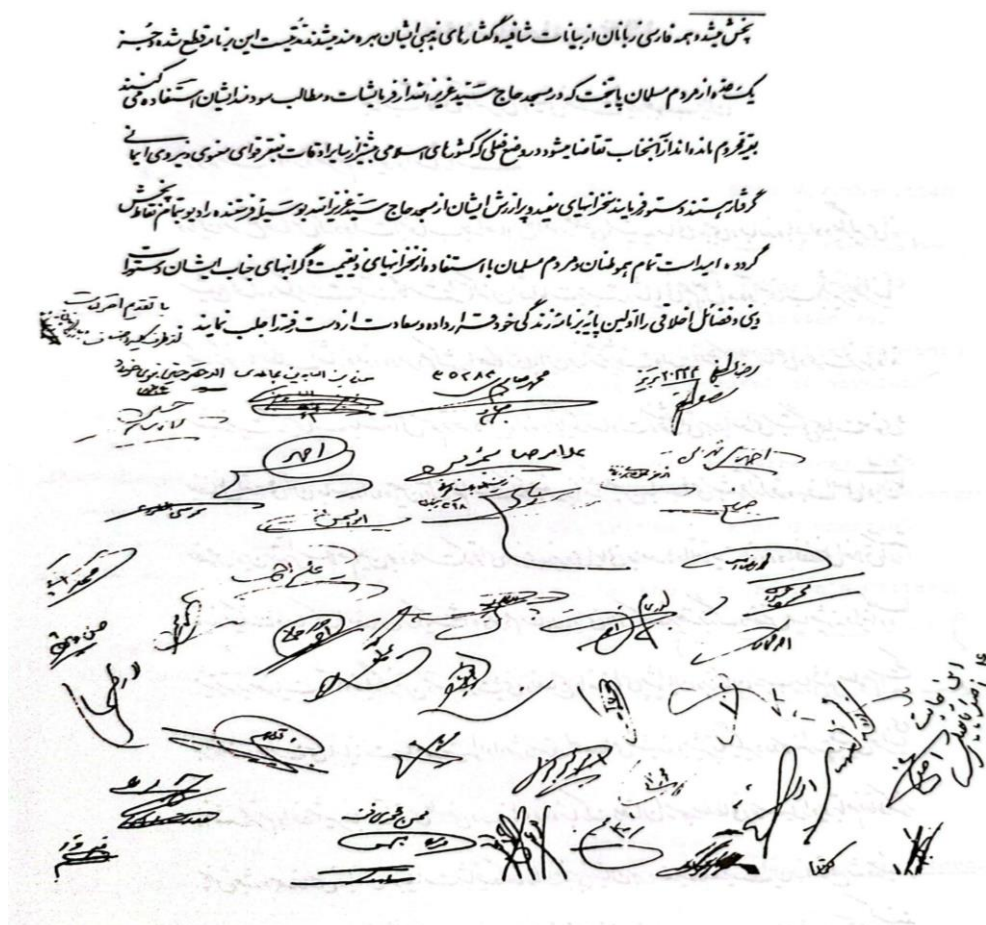
شخصیت‌هایی همچون راشد به مدت ۳۷ سال بدون وقفه ادامه یافت. بخشی مهم از دستاورد برنامه‌سازی آن دوران به مرحله پساتولید و نشر مکتوب بازمی‌گردد. انتشار مجموعه‌های بیست‌جلدی از سخنرانی‌های راشد توسط انتشارات محمدی در دهه‌های ۴۰ و ۵۰، و همچنین، چاپ آخرین مجموعه سخنرانی‌های او مربوط به سال‌های

سند شماره ۱۹۶

جناب آقای دکتر علی‌اسی نخست‌فیر محبوب ایران

رونوشت اداره محترم رادیو و انتشارات

در این موقع حساس که دولت آبخواب جد اصلاح امور ملکی و تشید بانی نبی و مبارزه با فساد و جلوگیری از شیخ فساد و منکرات بهت کاشته تاکنون اقدامات جسته و شایانی هم‌آلوده و آبخواب دین و عزت‌نمای حکیمان خود با بطلب اشاره نموده و مردم کشور را به کاری با این برنامه ریشرف دولت و شرکت ساعی دعوت فرموده اند شهنشیت که آبخواب یک اصل مسلم توجه کامل دارند و اینکه سعادت و خوشبختی هر جامعه‌ای بستگی به حیات معنوی و بفضائل اخلاقی آن جامعه دارد و همین اصل مسلم است که در صورت برنامه نصیحت جامعه‌ای بشهره و اگر کرده و اصل ادیان مخصوص دین مقدس اسلام همین بوده است که قوای معنوی دیردنیایی جامعه را تقویت نموده و با فضائل اخلاق آراسته نمایند اینک ماه مبارک رمضان نزدیک است و مردم مسلمان برای دای یک فریضه بزرگ و مقصد میباشند و اینک به بیشتر توجه معنویت و آماده یا اگر رفتن دستورات دینی و نهج و اندک‌های پیشایان و بزرگان نمیباید باشد و معلوم است که براندازه مطالب دینی با بیانات ساده و شیرا و اداسه و بهتر و هم‌آلوده نشیند و بیشتر جایگزین و در سبک‌ترین سخنرانی و دانش محترم و اعطای شیر جناب آقای فلسفی در روزهای ماه مبارک رمضان از مسجد سلطانی برسیل زادی و به تمام نهاد کشور بخش میشد و همه فارسی زبانان از بیانات شایسته و گشایان نبی ایشان بهره مند میشدند و نیست این بر ما قطع شده و جنبه یکتعه از مردم مسلمان پایتخت که در مسجد حاج سید غیر از انداز و بیانات و مطالب سودمند ایشان استفاده می‌کنند به تیر مردم مانده اند از آبخواب تقاضا میشود در موضع فعلی که گشایان اسلامی بیشتر از یاد و فاتات غیر قوای معنوی دیردنیایی و گشایان هستند و دستور فرایند سخنرانی می‌دهند و پرازش ایشان از مسجد حاج سید غیر از انداز و به سبک فرستاده را و به تمام نهاد

تصویر ۱- نامه درخواست از دکتر علی امینی، نخست‌وزیر وقت، نسبت به ادامه سخنرانی‌های حجه‌السلام فلسفی

در سند شماره ۱۹۶ خطاب به دکتر علی امینی، نخست‌وزیر وقت، نسبت به قطع سخنرانی‌های جناب آقای فلسفی در روزهای ماه مبارک رمضان از مسجد سلطانی اعتراض کرده‌اند و خواستار ادامه این سخنرانی‌ها و پخش آن از رادیو به تمام نقاط کشور شده‌اند.

ساختار مدیریتی و تأثیر آن بر تولید برنامه‌های مذهبی

نظام مدیریتی رادیوی اصفهان نقشی کلیدی در استمرار و جهت‌دهی به برنامه‌های مذهبی داشته است. بررسی ادوار مدیریتی نشان می‌دهد ساختار تولید، از الگوی متمرکز بر گزارشگری در دهه ۱۳۶۰، به تدریج به سوی تولید برنامه‌های ترکیبی و تخصصی سوق یافته است. فهرست مدیران این مرکز از ابتدای دهه ۱۳۶۰ شامل

چهره‌هایی مانند تلاتوف (طیبنیا)، منصوری، اصغر محزونی و در ادامه، اثنی‌عشران، ملک‌احمدی، آل‌مختار، گوهری و یوسفی بوده است. (زارع شریف، ۱۴۰۴، مصاحبه) این تغییرات مدیریتی نه فقط بر ساختار اداری، بلکه بر اولویت‌دهی به تولید برنامه‌های زنده یا ضبطی، میزان بودجه تولید و نحوه تعامل با کارشناسان دینی تأثیر مستقیم گذاشته است.

نقطه عطف در تحول زیرساختی این مرکز راه‌اندازی ساختمان تولید خواجهو در سال ۱۳۷۵ و به تبع آن، ۲۴ ساعته شدن پخش رادیو اصفهان در سال ۱۳۹۲ بود. (آل‌مختار، ۱۴۰۴، مصاحبه) این رویدادها، به عنوان مؤلفه‌های سخت‌افزاری، امکان افزایش ساعت پخش، تنوع بخشی به قالب‌ها و تولید برنامه‌های زنده بیشتر را

مذهبی بود. گزارشگرانی که عموماً در برنامه‌های صبحگاهی، روستایی و کارگری فعالیت داشتند، رویدادهای مذهبی و آیین‌های جمعی را پوشش می‌دادند. (زارع شریف، ۱۴۰۴، مصاحبه) همچنین، ضبط خطبه‌های نماز جمعه از جمله فعالیت‌های مستمری بود که با تجهیزات ابتدایی و به صورت داوطلبانه توسط برخی از پیشکسوتان فنی انجام می‌شد و پس از ویرایش و تدوین، در قالب آیت‌های کوتاه یا ویژه‌برنامه‌های سحرگاهی پخش می‌شد. (نوائی، ۱۴۰۴، مصاحبه؛ یوسفی، ۱۴۰۴، مصاحبه)

• **برنامه اخبار مذهبی رادیو پیش از انقلاب:** این برنامه از اطلاع‌رسانی مجالس دینی تهران آغاز شد و سپس به پوشش شهرستان‌ها، معرفی کتاب‌های دینی و اخبار جهان اسلام گسترش یافت. مراکز خبری شهرستان‌ها از جمله اصفهان، با مخابره اخبار محلی به مرکز خبر، نقش کلیدی در غنای این برنامه داشتند. اصفهان به عنوان یکی از کانون‌های مهم حوزه علمی، همواره از منابع اصلی تولید خبر برای این برنامه محسوب می‌شد که از جمله می‌توان به اطلاع‌رسانی سخنرانی‌های آیت‌الله حاج شیخ میرزا احمد معرفت در سده اصفهان در رادیوی آن دوران اشاره کرد. (نورائی، ۱۴۰۵، مصاحبه)

شبکه کارشناسی و تأثیر آن بر غنای محتوایی

یکی از مؤلفه‌های اصلی تداوم و مشروعیت برنامه‌های مذهبی بهره‌مندی از کارشناسان دینی با سطوح مختلف حوزوی و دانشگاهی بوده است. در این دوره، گروهی از حجج اسلام و علمای شاخص اصفهان، همچون رحیمیان، گرجی، ابطحی، میردامادی، مهدوی، نیلی‌پور، معمار منتظرین، سالک، فعال، اژه‌ای، رهبر، بهشتی‌نژاد، کشکولی، طباطبایی و نیز چهره‌های دانشگاهی مانند دکتر غلامی (رئیس وقت گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی اصفهان)، به عنوان کارشناسان ثابت یا مهمان در برنامه‌ها حضور داشتند (آلمختار، ۱۴۰۴، مصاحبه؛ راستاد، ۱۴۰۴، مصاحبه) این شبکه گسترده نه فقط به اعتبار علمی برنامه‌ها می‌افزود، بلکه امکان تولید محتوای متنوع در حوزه‌های

فراهم آوردند. در همین دوره، معاونان صدا، از جمله آقابابالو، گوهری و فضل‌الله صابر به عنوان نخستین معاونان، و سپس طباطبایی، هاتف و پرورش، عهده‌دار نظارت بر محتوای تولیدی شدند. (یوسفی، ۱۴۰۴، مصاحبه)

گونه‌شناسی برنامه‌های مذهبی و تحول در فرمت تولید

برنامه‌های مذهبی رادیوی اصفهان را می‌توان به چند گونه اصلی تقسیم کرد که هر یک تاریخچه خاص خود را در تولید داشته‌اند:

• برنامه‌های اذانگاہی (سحر و افطار): این برنامه‌ها

که در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ به اوج تولید رسیدند، شامل مجموعه‌هایی با عناوینی همچون «بر آستان نیاز»، «جلوه‌گاه ایمان» و ویژه‌برنامه‌های سحر و افطار ماه رمضان بودند. مدیریت این برنامه‌ها به عهده تهیه‌کنندگانی مانند صابر، ملک‌احمدی، هاتف، گوهری، آلمختار، کاظمیان و طباطبایی بود. نکته قابل ملاحظه تفکیک نقش‌ها در این دوره است: دو مدیر نخست بیشتر بر تولید برنامه‌های ضبطی (تولیدی) متمرکز بودند، در حالی که دو مدیر اخیر سامان‌دهی برنامه‌های زنده را به عهده داشتند. (راستاد، ۱۴۰۴، مصاحبه) این تفکیک نشان از بلوغ مدیریت تولید و توجه به اقتضائات هر فرمت دارد.

• برنامه‌های پاسخ‌گویی به مسائل شرعی: یکی از

مهم‌ترین حلقه‌های ارتباطی میان رادیو و مخاطب برنامه‌هایی بودند که به پرسش‌های شرعی مردم پاسخ می‌دادند. در این نوع برنامه‌ها، پرسش‌ها به صورت دستی به منازل علما رسانده می‌شد و پس از چند روز، پاسخ‌ها در رادیو ضبط می‌شد (یوسفی، ۱۴۰۴، مصاحبه) این فرایند اگرچه کند و زمان‌بر بود، نشان‌دهنده تعامل عمیق و مبتنی بر اعتماد میان مخاطب عام و نهاد دین از طریق رسانه رادیو بود. بر اساس آمار موجود، ماهانه به طور میانگین به حدود دو هزار پرسش پاسخ داده می‌شد.

• گزارشگری مذهبی و پوشش آیین‌های جمعی: در

دهه ۱۳۶۰، گزارشگری یکی از ارکان اصلی تولید محتوای

اخلاق، فقه، تفسیر و معارف را فراهم می‌کرد.

نکته جالب توجه تغییر در شیوه همکاری با این کارشناسان در طول زمان است. در حالی که در دهه ۱۳۷۰ بیشتر برنامه‌ها به صورت تولیدی (ضبطی) و با هماهنگی قبلی با علما تولید می‌شدند، در دهه ۱۳۸۰ و به ویژه با ۲۴ساعتشدن رادیو، برنامه‌های زنده با حضور مستقیم کارشناسان در استودیو افزایش یافتند. (راستاد، ۱۴۰۴، مصاحبه) این تغییر، ماهیت برنامه‌سازی را از قالبی صرفاً آموزشی به سمت گفت‌وگویی تعاملی و پاسخ‌گو به مسائل لحظه‌ای مخاطب سوق داد.

فرایند تولید و نقش عوامل فنی و انسانی

برنامه‌سازی مذهبی در رادیوی اصفهان همواره مرهون همکاری گروهی از نویسندگان، گویندگان، صدابرداران و تدوین‌گران بوده است. برای نمونه، برنامه «بر آستان نیاز» که از سال ۱۳۷۵ به تهیه‌کنندگی احمد زارع شریف تولید

می‌شد، دارای نویسنده مشخص (صدیقه رستاخیز)، گوینده ویژه (رضا حق‌شناس) و گزارشگر (محمدابراهیم زرگرزاده) بود. (زارع شریف، ۱۴۰۴، مصاحبه) همچنین، افرادی مانند محسن راستاد، مسعود سلیمانی، فرهاد آقانوری، مجید مقبل و هاتف‌الحسینی از جمله تهیه‌کنندگان فعال در حوزه برنامه‌های اذانگاهی بودند. (یوسفی، ۱۴۰۴، مصاحبه) در میان پیشکسوتان فنی، افرادی مانند آقابالو که سال‌ها به‌تنهایی و از نویسندگی تا اجرا، صدابرداری و تهیه‌کنندگی را در برنامه‌های سحرگاهی عهده‌دار بودند، نقشی بی‌بدیل در تداوم تولید داشتند. (آقابالو، ۱۴۰۴، مصاحبه)

تحلیل اسناد تاریخی مرتبط با برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان

سند شماره ۱۴۵/۳

وزارت کشور

استانداری استان دهم

جناب آقای فولادوند استاندار محترم استان دهم، ضمن استفسار از سلامتی مزاج شریف، محترماً اشعار می‌داریم نظر به شدت مناسبت تبلیغات دیانتی در ماه مبارک رمضان بسیار به موقع است دستور فرمائید از محل مناسبی بودجه جهت انجام این منظور تأمین گردد و آقای مجاهد ریاست تبلیغات اصفهان حضوراً خدمتتان جریان را معروض خواهد داشت. البته اقدام مقتضی خواهید فرمود موجب سپاسگزاری است.

با رعایت احترامات فائده - الاحقر میر محمد مهدی امام‌جمعه اصفهان -
عبدالجواد کلباسی - محمد باقر کلباسی - حاج محمد حسین نجفی
محل امضا

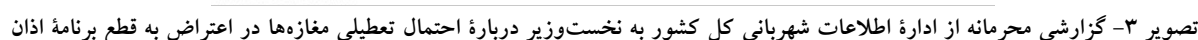
[حاشیه بالا]: به جای رونوشت.

[حاشیه پایین]: برابر اصل است. [امضا: ناخوانا]

تصویر ۲- درخواست بودجه برای تبلیغات دینی رادیو در ماه مبارک رمضان

و با هماهنگی کامل میان امام جمعه، علمای محلی و استانداری پیش می‌رفته است. امضای چهار شخصیت مذهبی در پایان سند — میر محمد مهدی امام جمعه اصفهان، عبدالجواد کلباسی، محمدباقر کلباسی و حاج محمدحسین نجفی — نشان‌دهنده اجماع مذهبی و حمایت اجتماعی از این درخواست است. از نظر جامعه‌شناسی تاریخی، این سند بیانگر آن است که نهادهای مذهبی در تصمیم‌سازی‌های فرهنگی نقش مستقیم داشته‌اند و دولت نیز در تأمین منابع و اجرای برنامه‌ها با آنان همراه بوده است.

این نوع اسناد تصویری روشن از تعامل دولت و دین در سطح محلی ارائه می‌کنند و نشان می‌دهند چگونه سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران معاصر، به ویژه در مناسبت‌های مذهبی، بر پایه همکاری و هم‌افزایی میان نهادهای رسمی و مذهبی شکل گرفته است.

سند شماره ۱۷۳، صادره از اداره اطلاعات شهربانی کل کشور و خطاب به نخست‌وزیر وقت، یکی از نمونه‌های مهم اسناد محرمانه اداری در دهه ۱۳۵۰ شمسی است. این سند که با مهر «محرمانه» و شماره ثبت ۱۲۹۹۴ در تاریخ ۲۸ خرداد ۱۳۵۳ اندیکس شده است، به موضوع «برنامه‌ها و تجسس» اشاره دارد و در قالب یک گزارش امنیتی یا اطلاعاتی تنظیم شده است. (مسجدجامعی، ۱۳۷۹، ص. ۶۰۷)

این سند، با اشاره به انتشار شایعاتی برای حذف برنامه اذان ظهر از رادیو، موجب دستاویزی جدید برای مخالفان اصلاحات دولت شد که کاسبان را تحریک و به تعطیلی مغازه‌ها تشویق می‌کردند.

اسنادی از تاریخچه رادیو...

۴۲۰

سند شماره ۱۴۵

مکاتبه استانداری اصفهان با نخست‌وزیری در خصوص نقائص رادیوی اصفهان و درخواست رفع آنها، به انضمام مکاتبات صورت گرفته در این زمینه

تاریخ: ۷۸۹۹

شماره: ۰۱۹۰۱۲۷۷۱

وزارت کشور
استانداری استان دهم

تاریخ: ۱۳۳۳/۲/۸

شماره: ۱۷۱۳

جناب آقای نخست‌وزیر معظم

در باب وضع تبلیغات و رادیو اصفهان و نداشتن وسیله و بودجه کافی مکرر در مکرر با اداره کل تبلیغات مکاتبه شده ولی متأسفانه تاکنون ترتیب اثری به نامه‌های استانداری داده نشده و اداره مزبور که در واقع حافظ آبروی دولت در انتظار خود بیگانه است در حال حاضر هیچ گونه وسیله و اعتبار در اختیار ندارد که بتواند خود را اداره کند. مثلاً چون مرکز پخش صدا در سربازخانه است و این محل تا شهر بیش از ۶ کیلومتر مسافت دارد هیچ گونه وسیله نقلیه برای فرستادن مأمورین و خطبا و گویندگان رادیو نیست و یا اغلب خطبا و نوازندگان بدون دریافت دستمزد خدمت می‌کنند و با رئیس اداره تبلیغات که فقط سیصد تومان حقوق دارد و این ترتیب قابل دوام نبوده استدعا دارم به اداره مزبور دستور فرمایند هر چه زودتر به وضع رادیو استان حساس اصفهان توجه نموده با اعزام مأمور مخصوص نقائص موجوده را از نزدیک مشاهده و وسائل و اعتبارات کافی در اختیار آنها بگذارند و در غیر این صورت صریحاً عرض می‌کنم که وجود چنین اداره ناقصی مطابق شئون دولت نیست.

استاندار استان دهم

[امضا: امیرقاسم فولادوند]

تصویر ۴- نامه استاندار اصفهان به نخست‌وزیر در اردیبهشت ۱۳۳۳ درباره نقائص رادیو و درخواست رسیدگی فوری

سند شماره ۱۴۵ مکاتبه‌ای رسمی از سوی استانداری استان دهم (اصفهان) با نخست‌وزیری در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ۱۳۳۳ است که در آن، به‌صراحت به وضعیت نابسامان رادیو اصفهان اشاره شده است. در این سند، استاندار وقت، امیرقاسم فولادوند، با لحنی انتقادی و هشدارآمیز، از نبود بودجه، تجهیزات و امکانات اولیه برای اداره رادیو شکایت کرده و خواستار رسیدگی فوری دولت شده است. (مسجدجامعی، ۱۳۷۹، ص. ۴۲۰)

بر اساس متن سند، مرکز پخش صدا در محل سازمانخانه قرار داشته که فاصله‌ای بیش از ۶ کیلومتر با شهر داشته و هیچ وسیله نقلیه‌ای برای اعزام گویندگان و خطاطان وجود نداشته است. بسیاری از عوامل اجرایی

همبستگی جمعی را در بر می‌گیرد.

چالش‌ها و انتقادات

با وجود کارکردهای مثبت، برنامه‌های مذهبی با چالش‌های ساختاری و محتوایی قابل ملاحظه‌ای مواجه هستند. نخست، کمبود تنوع موضوعی و تکرار الگوهای سنتی موجب کاهش جذابیت و محدود شدن دامنه مخاطبان، به ویژه در میان نسل جوان، شده است. دوم، انعطاف‌ناپذیری در قالب‌های تولید و اتکای مداوم به فرمت‌های کلاسیک مانع نوآوری و انطباق با نیازهای رسانه‌ای معاصر است.

چالش دیگر تأثیرپذیری از فشارهای سیاسی و اجتماعی است که می‌تواند دامنه موضوع‌های قابل طرح را محدود کند و اعتماد مخاطبان را کاهش دهد. همچنین، عدم بازنمایی تنوع مذهبی و فرهنگی جامعه یکی از انتقادات جدی نسبت به این برنامه‌هاست. ضعف‌های فنی و محتوایی، کمبود سرمایه‌گذاری در تولید حرفه‌ای و فقدان نظام مؤثر بازخوردگیری از مخاطبان نیز از دیگر مشکلات ساختاری این حوزه به شمار می‌روند. این چالش‌ها نشان می‌دهند استمرار اثرگذاری برنامه‌های مذهبی نیازمند اصلاحات اساسی در سیاست‌گذاری، تولید و ارزیابی است.

آینده برنامه‌های مذهبی در صداوسیما

آینده برنامه‌های مذهبی در صداوسیما وابسته به توانایی این رسانه در انطباق با تحولات اجتماعی، فرهنگی و فناوری است. برای حفظ کارآمدی، ضروری است تا این برنامه‌ها از قالب‌های سنتی فاصله بگیرند و به سمت نوآوری در محتوا، زبان و فرم حرکت کنند. توجه به نیازهای نسل جوان، استفاده از سبک‌های ارتباطی معاصر و رسیدگی به مسائل روز از الزامات اساسی تحول در این حوزه هستند.

به‌کارگیری فناوری‌های نوین رسانه‌ای و بهره‌گیری از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی می‌تواند دامنه مخاطبان را

بدون دریافت حقوق مشغول به کار بوده‌اند و حتی رئیس اداره تبلیغات فقط حقوقی اندک دریافت می‌کرده است. استاندار در پایان هشدار می‌دهد ادامه این وضعیت «مطابق شئون دولت نیست» و خواستار اعزام مأمور ویژه برای بررسی و برطرف کردن نواقص شده است.

این سند، از نظر جامعه‌شناسی تاریخی، نشان‌دهنده چالش‌های زیرساختی رسانه‌ای در ایران دهه ۱۳۳۰ و همچنین، اهمیت رادیو به عنوان ابزار تبلیغاتی و فرهنگی در استان‌های حساس مانند اصفهان است. لحن صریح و انتقادی سند بیانگر فشارهای محلی بر دولت مرکزی برای تأمین منابع و توجه به رسانه‌های منطقه‌ای است. همچنین، این سند نمونه‌ای از تعامل میان نهادهای اجرایی محلی و دولت مرکزی در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی و رسانه‌ای محسوب می‌شود.

تأثیر برنامه‌های مذهبی بر جامعه

برنامه‌های مذهبی در صداوسیما طی دهه‌های گذشته یکی از ابزارهای اصلی بازتولید و تقویت هویت دینی و فرهنگی جامعه ایرانی بوده‌اند. این برنامه‌ها با ارائه محتوای آموزشی در حوزه‌های اخلاق، تاریخ اسلام و مباحث فقهی، نقشی مهم در ارتقای سواد دینی و تثبیت ارزش‌های فرهنگی ایفا کرده‌اند. در دوره‌های خاص مذهبی مانند رمضان و محرم، این برنامه‌ها با ایجاد فضای معنوی مشترک، به تقویت انسجام اجتماعی و افزایش مشارکت جمعی در آیین‌های دینی کمک کرده‌اند.

علاوه بر کارکرد هویتی، برنامه‌های مذهبی بستری برای گفت‌وگو و تبیین مسائل دینی و اجتماعی فراهم می‌کنند و از طریق حضور کارشناسان و صاحب‌نظران، به ارتقای آگاهی عمومی و گسترش فرهنگ گفت‌وگو یاری می‌رسانند. این برنامه‌ها همچنین با ارائه اطلاعات مستند و قابل اعتماد، می‌توانند در کاهش برداشت‌های افراطی و تقویت فهم متعادل از آموزه‌های اسلامی مؤثر باشند. در مجموع، تأثیر برنامه‌های مذهبی چندبعدی است و از تقویت هویت دینی تا ارتقای آگاهی اجتماعی و افزایش

رادیو اصفهان در دوره‌هایی با محدودیت‌های جدی مالی، فنی و سازمانی مواجه بوده است؛ با این حال، استمرار تولید برنامه‌های مذهبی و استقبال مخاطبان از آنها بیانگر کارکرد اجتماعی و فرهنگی این رسانه در تقویت هویت دینی و انسجام اجتماعی است. این یافته‌ها تأکید می‌کند رادیو اصفهان، به عنوان یک رسانه محلی، توانسته است فراتر از نقش اطلاع‌رسانی، در بازتولید ارزش‌های دینی و شکل‌دهی به حافظه فرهنگی جامعه نقش‌آفرینی کند.

در مجموع، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد مطالعه برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان نه فقط برای شناخت تاریخ رسانه‌ای استان اهمیت دارد، بلکه می‌تواند به درک بهتر سازوکارهای تولید محتوای دینی در رسانه‌های محلی ایران کمک کند. همچنین، با توجه به تحولات رسانه‌ای در عصر دیجیتال، بازاندیشی در الگوهای تولید و بازپخش محتوای مذهبی در رادیو اصفهان می‌تواند زمینه‌ساز ارتقای کارآمدی این رسانه در دوره‌های آینده باشد.

منابع

- پیکری، احمدرضا (۱۳۶۸). *جزوه گزارش‌های اطلاعات و برنامه‌ریزی*. اصفهان: بی‌نا.
- رجبی، محمدحسن (۱۳۸۲). *علمای مجاهد*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- راشد، بتول (۱۳۸۷). *یاد پدر*. در *با راست‌قامتان پهنه اندرز: یادنامه راشد* (به کوشش جعفر پژوم). تهران: انتشارات سخن.
- روحانی، حمید (۱۳۸۲). *خاطرات و مبارزات حجت‌الاسلام فلسفی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- عابدینی، ناصر (۱۳۸۹). *یادی از پرآوازه‌ترین خطیب رادیو*. *رادیو*. <https://www.ensani.ir/fa/article/334559>
- عاقلی، باقر (۱۳۸۸). *روزشمار تاریخ ایران: از مشروطه تا انقلاب اسلامی* (جلد ۲). تهران: نامک.
- کاوه، گیتی (۱۳۸۷). *اجمالی بر تاریخچه رادیو در ایران*. ۱۳۸۷-۱۳۸۹. *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ۱، ۶۴-۷۷.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/49>

گسترش داده و امکان تعامل دوطرفه را فراهم کند. ارتقای کیفیت تولید از طریق استفاده از متخصصان، پژوهش‌های علمی و استانداردهای حرفه‌ای نیز برای حفظ اعتبار و اثربخشی برنامه‌ها ضروری است. در نهایت، ایجاد سازوکارهای نظام‌مند برای دریافت و تحلیل بازخورد مخاطبان می‌تواند به بهبود مستمر محتوا و افزایش کارآمدی برنامه‌های مذهبی کمک کند. موفقیت آینده این برنامه‌ها در گرو توانایی آنها در پاسخ‌گویی به نیازهای متغیر جامعه و بهره‌گیری از ظرفیت‌های رسانه‌ای نوین خواهد بود.

نتیجه

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد رادیو اصفهان، از زمان تأسیس تا دوره معاصر، نقشی ساختاری و پایدار در تولید و بازپخش محتوای مذهبی در سطح استان ایفا کرده است. تحلیل اسناد اداری و روایت‌های تاریخ شفاهی نشان می‌دهد برنامه‌های مذهبی این رسانه نه فقط بخشی از سیاست‌گذاری فرهنگی دولت در سطح محلی بوده‌اند، بلکه در تعامل مستمر با نهادهای مذهبی، اداری و رسانه‌ای شکل گرفته‌اند. استمرار این برنامه‌ها طی دهه‌های مختلف بیانگر وجود یک الگوی نهادی نسبتاً ثابت در تولید محتوای دینی است که تحت تأثیر عوامل مدیریتی، فنی و اجتماعی قرار داشته است.

بررسی نقش شخصیت‌های مذهبی و فعالان رسانه‌ای نشان می‌دهد کیفیت و جهت‌گیری محتوای مذهبی رادیو اصفهان تا حد زیادی وابسته به حضور و مشارکت افراد تأثیرگذار بوده است. خطبایی برجسته همچون فلسفی و راشد در دوره‌های اولیه و فعالانی مانند نوایی و آقانوری در دوره‌های بعد، در شکل‌دهی به ساختار محتوایی و تثبیت جایگاه برنامه‌های مذهبی نقش تعیین‌کننده داشته‌اند. این امر نشان می‌دهد تولید برنامه‌های مذهبی در رادیو اصفهان، علاوه بر ساختار نهادی، به سرمایه انسانی متخصص و تجربه‌محور نیز وابسته بوده است.

اسناد تاریخی بررسی شده در این پژوهش نشان می‌دهد

4568

مختاری، رضا (۱۳۸۸). *تاریخ تحولات اجتماعی رادیو در ایران* (چاپ اول). تهران: طرح آینده.

مسجدجامعی، احمد، عاشوری، علی، موسوی، میرحسین، اسماعیلی، علیرضا، بایگی، علی‌اکبر، و خانیکی، هادی (۱۳۷۹). *اسنادی از تاریخچه رادیو در ایران (۱۳۱۸-۱۳۴۵ ه.ش.)*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مصاحبه‌ها

تذکر: مصاحبه‌ها در صداوسیما مرکز اصفهان توسط مجید غلامی ضبط شده‌اند.

ابراهیمیان، علی‌اکبر (۱ اردیبهشت ۱۴۰۳). ۷۶ ساله، مهندس فنی.

آقابابالو، ولی‌الله (۱۱ آذرماه ۱۴۰۴). ۸۱ ساله، گوینده، صدابردار و تهیه‌کننده پیشکسوت رادیو.

آلمختار، مجتبی (۲۲ آذرماه ۱۴۰۴). ۵۸ ساله، تهیه‌کننده و معاون سابق رادیو اصفهان.

راستاد، محسن (۱۳ آذرماه ۱۴۰۴). ۵۶ ساله، تهیه‌کننده برنامه‌های مذهبی رادیو اصفهان.

زارع شریف، احمد (۲۱ آذرماه ۱۴۰۴). ۶۴ ساله، گزارشگر و تهیه‌کننده رادیو اصفهان.

فتاحی، محمد (۱۰ بهمن ۱۴۰۳). ۴۹ ساله، کارشناس حقوقی.

نوائی، رضا (۱۱ آذرماه ۱۴۰۴). ۸۵ ساله، ادیتور، آرشیویست و ضبط‌کننده خطبه‌های نماز جمعه.

نورائی، مرتضی (۷ تیرماه ۱۴۰۵). ۶۵ ساله، استاد رشته تاریخ دانشگاه اصفهان.

یوسفی، عباس، (۱۲ آذرماه ۱۴۰۴). ۵۶ ساله، نویسنده و تهیه‌کننده رادیو اصفهان.